

Original Research Paper

NAXÇIVANIN TARİXİ-MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN ELMI TƏHLİLİ VƏ TƏDQIQI

Məmməd Əliyev

<https://orcid.org/0009-0004-4738-1258>

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 29.09.2026

Revised: 05.10.2026

Accepted: 16.10.2026

*Corresponding Author: Məmməd Əliyev, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
Email: memmedaliyev@ndu.edu.az

Xülasə

Məqalədə Naxçıvanın orta əsr memarlıq irsi Möminə xatun, Yusif Küseyir oğlu, Qarabağlar və Gülüstan türbələri əsasında araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi bu abidələrin memarlıq xüsusiyyətləri ilə epiqrafik məlumatları əlaqələndirmək, tarixləndirmə və müəlliflik məsələlərində sübutların imkanlarını müəyyənləşdirməkdir. Nəşr olunmuş elmi tədqiqatlar və rəsmi abidə təsvirləri tarixi müqayisə və mənbələrin tənqidi təhlili üsulları ilə öyrənilir. Təhlil göstərir ki, oxşar həcm və ornament həlləri ümumi memarlıq ənənəsini izləməyə imkan versə də, dəqiq tarix və memar adının müəyyənləşdirilməsi ayrıca dəlil tələb edir. Kitabə ilə təsdiqlənən məlumatların üslub əsasında irəli sürülən ehtimallardan ayrılması əsas metodoloji şərt kimi müəyyənləşdirilir. Abidələrin elmi pasportunda mənbə, tarixləndirmənin əsası, bərpa mərhələləri və müşahidə məlumatlarının əlaqəli saxlanması təklif olunur. Nəticələr abidəşünaslıq, muzeyşünaslıq və mədəni irsin mühafizəsi üçün tətbiqi əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, abidəşünaslıq, orta əsr türbələri, memarlıq məktəbi, epiqrafika, elmi sənədləşdirmə, mədəni irsin mühafizəsi*

GİRİŞ

Tarixi abidənin elmi dəyəri onun yarandığı dövr haqqında hansı məlumatı saxlaması və bu məlumatın nə dərəcədə yoxlanıla bilməsi ilə müəyyən olunur. Türbənin planı, tikinti materialı, kitabəsi və yerləşdiyi mühit fərqli məlumat növləridir. Onların birgə təhlili həm memarlıq tarixini, həm də abidənin yaradılmasını şərtləndirən ictimai münasibətləri araşdırmağa imkan verir. Bu baxımdan Naxçıvanın orta əsr türbələri regional tarix üçün qarşılıqlı tamamlanan maddi və yazılı mənbələrdir.

Möminə xatun və Yusif Küseyir oğlu türbələri haqqında tarix və memar adı bildirən epiqrafik məlumatlar mövcuddur. Qarabağlar və Gülüstan nümunələrinin öyrənilməsində isə tikinti mərhələlərinin ayrılması, üslub oxşarlıqlarının qiymətləndirilməsi və mənbələrdəki fərqli tarixlərin tutuşdurulması xüsusi əhəmiyyət daşıyır [2–7]. Buna görə də bütün abidələr haqqında eyni dərəcədə qəti hökm vermək tədqiqatın əsaslandırılmasını zəiflədir.

Məqalənin əsas tədqiqat sualı belədir: memarlıq və epigrafiq məlumatların birgə istifadəsi türbələrin tarixi şərhini və mühafizə qərarlarını necə əsaslandırma bilər? Müqayisə bu dörd nümunə ilə məhdudlaşdırılır. Məqsəd ümumi memarlıq ənənəsi daxilində fərqləri üzə çıxarmaq və elmi nəticənin hansı mənbəyə söykəndiyini aydın göstərən sənədləşdirmə yanaşması təklif etməkdir.

Tədqiqatın mənbə bazası və metodologiyası

Araşdırma nəşr olunmuş epigrafiq tədqiqatların, abidələrə dair rəsmi məlumatların və konservasiya prinsiplərinin tarixi-müqayisəli təhlilinə əsaslanır. H.Səfərli və S.Xəlilovun tədqiqatında kitabələrin tərtibində dini mətnlərin və qəlibləşmiş ifadələrin işlənməsi göstərilir [1, s. 57]. Bu xüsusiyyət epigrafiq mətnə fakt bildirən hissə ilə dini məzmunun ayrılmasını tələb edir. H. Səfərlinin Qarabağlar kompleksinə dair araşdırması isə əvvəlki qeydlərin və sonrakı oxunuşların müqayisəsinin əhəmiyyətini nümayiş etdirir [4, s. 24].

Mənbələr funksiyalarına uyğun qiymətləndirilir. Dövlət qeydiyyatı məlumatı abidənin inzibati təsnifatını və qəbul edilmiş tarix intervalını göstərir; memarlıq təsviri tikilinin quruluşunu səciyyələndirir; epigrafiq araşdırma yazının oxunuşunu və şərhini təqdim edir. Bunlar bir-birini əvəz etmir. Məsələn, qeydiyyatda müəyyən əsrin göstərilməsi özlüyündə həmin tarixin kitabə ilə təsdiqləndiyi mənasına gəlmir. İstinadın hansı məlumat növünü dəstəklədiyi hər dəfə ayrıca müəyyənəşdirilməlidir.

Müqayisə üçün plan quruluşu, aşağı və yuxarı kameraların əlaqəsi, material, fəsadın təşkili və kitabənin məlumat tutumu seçilmişdir. Abidələrin hündürlüyü və material sərfi əsasında kəmiyyət müqayisəsi aparılmır: müxtəlif dövrlərin ölçülərini eyniləşdirmək üçün ölçmə tarixi və üsulu məlum olmalıdır. Təhlildə memarlıq forması ilə funksiyanın əlaqəsi, ornamentin səth üzərində təşkili və tarixləndirməni əsaslandıran dəlillər ön plana çəkilir.

Sübutların qiymətləndirilməsində üç vəziyyət fərqləndirilir. Tikili ilə ilkin əlaqəsi təsdiqlənmiş tarix kitabəsi birbaşa dəlildir. Əvvəlki tədqiqatçının köçürdüyü, lakin bu gün yerində yoxlanması mümkün olmayan yazı dolayı mənbə kimi tənqidi araşdırılmalıdır. Üslub və ornament bənzərliyi isə müqayisəli tarixləndirməyə əsas verir. Sonuncu halda nəticə ehtimal kimi ifadə olunmalı, onun konkret memara aidiyyət üçün yetərli olub-olmadığı ayrıca müzakirə edilməlidir.

Memarlıq məktəbi anlayışının tətbiqi

Memarlıq məktəbi ümumi bədii və texniki ənənələri izah edən anlayışdır. Oxşar həndəsi sxem ayrı-ayrı ustalar tərəfindən müxtəlif materiallarda təkrar işləyə bilər. Buna görə bir abidənin Əcəmi Naxçıvani ənənəsinə yaxınlığı ilə onun birbaşa Əcəmi tərəfindən inşa edilməsi fərqli iddialardır. Birinci fikir forma müqayisəsi ilə əsaslandırıla bilər; ikinci fikir müəllif kitabəsi və ya ona bərabər

qüvvəli mənbə tələb edir. Bu fərq qorunduqda regional ənənənin davamlılığını izləmək və fərdi müəllifliyi qiymətləndirmək daha dəqiq olur.

Memarlıq təsviri ilə kitabə şərhinin uyğunluğu hər abidə daxilində yoxlanılmalıdır. Yazılı lövhənin yerləşməsi onun tikintinin ilkin mərhələsinə, yoxsa sonrakı müdaxiləyə aid olmasını araşdırmaq üçün başlanğıc sualdır. Eyni qaydada dini mətnin olması bütün tikilinin funksiyasını təkbəşinə müəyyənləşdirmir. Tarixi şərh məkanın quruluşu və mətnin təyinatı tutuşdurulduqda əsaslandırılmış olur. Bu ardıcılıq ayrıca səthdən çıxarılan nəticənin bütöv abidəyə şamil edilməsini məhdudlaşdırır.

Yusif Küseyir oğlu və Möminə xatun türbələri

Yusif Küseyir oğlu türbəsi 1162-ci ildə Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani tərəfindən inşa edilmişdir. Abidə yeraltı sərdabədən və yerüstü hissədən ibarətdir; daxildən və xaricdən səkkizguşəli quruluşu piramidaşəkilli örtük tamamlayır. Rəsmi təsvirdə giriş kitabəsində hicri 557-ci ilin, başqa kitabədə isə memarın adının göstərildiyi bildirilir [2]. Burada tarix, xatirəsinə tikinti aparılan şəxs və memar haqqında məlumatın eyni abidə daxilində birləşməsi mənbə bazasının əsas üstünlüyüdür.

Bu nümunədə həndəsi plan ilə fasad bölgüsünün uyğunluğu tikilinin aydın həcm quruluşunu yaradır. Kitabə və ornament səthin ayrı-ayrı hissələrini müəyyənləşdirməklə bütöv kompozisiyanın qavranılmasına xidmət edir. Abidənin təhlili üçün məhsuldar istiqamət bəzəyin miqdarını sadalamaqdan daha çox, onun giriş, künc və üst qurşaqla münasibətini araşdırmaqdır. Belə yanaşma dekoru memarlıq quruluşundan ayrılmış əlavə element kimi qiymətləndirməyin qarşısını alır.

Kitabələrdə şəxsə verilən titullar ictimai mövqe haqqında məlumat daşıyır. Bununla belə, dini mədh və fəxri müraciət forması inzibati vəzifənin dəqiq adı ilə eyniləşdirilməməlidir. Yusif Küseyir oğluna aid ifadələr dövrün nüfuz anlayışını öyrənmək üçün material verir [2]. Şəxsin səlahiyyət dairəsini müəyyənləşdirmək isə həmin ifadələrin digər yazılı mənbələrdəki işlənməsi ilə tutuşdurulmasını tələb edir. Beləliklə, epigrafiq məlumatın tarixi şərhə onun mətn daxilindəki funksiyasını nəzərə almalıdır.

Möminə xatun türbəsinin xarici gövdəsi onüzlü, daxili məkanı dairəvidir; abidə sərdabə və yerüstü hissədən ibarətdir. Kitabə məlumatına görə tikinti hicri 582-ci ilin məhərrəm ayında, miladi 1186-cı ilin aprelində başa çatdırılmışdır. Memarın adı da Əcəmi Naxçıvani kimi göstərilir [3]. Yusif Küseyir oğlu türbəsi ilə müqayisədə xarici və daxili planın fərqli həndəsi həlli məkanın təşkili imkanlarının genişləndiyini göstərir.

İki tikilinin müqayisəsi Naxçıvan memarlığında eyni xatirə funksiyasının müxtəlif həcm və bəzək həlləri ilə ifadə oluna bildiyini üzə çıxarır. Möminə xatun türbəsinə üzlərin sayı və onların şaquli bölgüsü səthin ritmini fərqli qurur. Buradan memarlıq ənənəsinin yalnız sabit sxemin təkrarı

hesab edilə bilməyəcəyi nəticəsi çıxır. Ümumi prinsiplər yeni kompozisiyada yenidən işlənir; abidənin fərdiliyi də həmin yenidən işlənmənin xarakteri ilə müəyyənləşir.

Bu iki nümunə digər türbələrin araşdırılması üçün tarix və müəllif baxımından istinad materialı yaradır. Lakin onların etibarlı tarixləri sonrakı abidələrə mexaniki köçürülə bilməz. Eyni motivin işlənməsi yaxın ənənəni göstərə bilər, eyni tikinti ili və ya eyni emalatxana haqqında isə əlavə dəlil tələb olunur. Müqayisənin elmi nəticəsi məhz bu sübut sərhədinin qorunması ilə əsaslandırılır.

Müqayisədə xatirə funksiyasının ictimai məzmunu da nəzərə alınmalıdır. Abidənin kimə həsr olunması, sifarişçi və icraçının adı eyni münasibəti ifadə etmir. Bu məlumatların ayrılması tikintinin təşəbbüsü, ictimai nüfuz və peşəkar yaradıcılıq haqqında müxtəlif sualların düzgün qurulmasına kömək edir.

Qarabağlar və Gülüstan türbələrinin tarixləndirilməsi

Qarabağlar kompleksi türbə və qoşa minarəli baştağdan ibarətdir. Türbənin gövdəsi on iki yarım silindrin birləşməsi ilə formalaşır, kompozisiyada dörd baştağ seçilir. Rəsmi təsvirdə kompleks XII–XIV əsrlər çərçivəsində təqdim olunur; türbənin Bərdə nümunəsi ilə bənzərliyi əsasında XIV əsrin 30-cu illərinə və Əhməd Əyyub oğlu əl-Hafiz Naxçıvaniyə aid edilməsi də göstərilir [5]. Bu məlumatlar kompleksin ümumi tarix intervalı ilə ayrı-ayrı tikili hissələrinin tarixləndirilməsinin fərqləndirilməsini zəruri edir.

Rəsmi mənbədə baştağın kitabəsində Cahan Quti xatının adının oxunduğu, tarixin isə qalmadığı bildirilir [5]. Buna görə adın müəyyənləşdirilməsi, sifarişçi şəxsiyyətinin tarixi identifikasiyası və tikinti vaxtının təyini ayrı araşdırma mərhələləridir. Kitabədəki şəxsin tarixi mənbədə adı çəkilən şəxslə eyniləşdirilməsi əvvəlcədən qəbul edildikdə tarixləndirmədə dairəvi əsaslandırma yarana bilər. Əvvəl oxunuşun etibarlılığı, sonra şəxsiyyətin identifikasiyası, daha sonra mümkün xronoloji çərçivə yoxlanılmalıdır.

H. Səfərli Qarabağlar kitabələrinin bir hissəsinin itirildiyini, digər hissəsinin isə yeni tədqiqat və dəqiqləşdirmə tələb etdiyini göstərir [4, s. 24]. Bu vəziyyətdə əvvəlki köçürmələr, fotosəkillər və müasir səth qeydləri paralel təhlil olunmalıdır. Memarın Əhməd Naxçıvani olması barədə üslubi aidiyyət fikrini imza kitabəsi ilə təsdiqlənmiş müəlliflik kimi təqdim etmək düzgün deyil. Belə fərqləndirmə mövcud atribusiyanı rədd etmir, onun hansı növ dəlilə söykəndiyini aydınlaşdırır.

Gülüstan türbəsində material və aşağı kameranın yerləşməsi ayrıca müqayisə imkanı yaradır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin təsvirində tünd qırmızı tufdan inşa, yer səthindən yuxarı sərdabə və onikiüzlü yuxarı gövdə qeyd edilir. Həmin mənbə ornament oxşarlığına əsasən XII əsr tarixləndirməsini irəli sürür [6]. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin

elektron qeydiyyatında isə abidə XIII əsrə aid göstərilir [7]. Bu iki tarix eyni elmi əsaslandırmaya malik məlumat kimi birləşdirilməməlidir.

Tarixlərin fərqlənməsi yeni, dəqiq tarix söyləməyə əsas vermir. Təhlilin nəticəsi odur ki, Gülüstan üçün qəbul edilmiş qeydiyyat tarixi ilə müqayisəli üslub təklifinin mənbələri ayrıca göstərilməlidir. Üslub motivlərinin uzun müddət işlənməsi mümkün olduğundan ornament təkbaşına dəqiq ili müəyyən etmir. Növbəti araşdırmada erkən təsvirlərin tutuşdurulması, hörgü mərhələlərinin ayrılması və müdaxilələrin sənədlərinin öyrənilməsi tarixləndirmənin dəlil bazasını gücləndirə bilər.

Gülüstan nümunəsi regional memarlıq məktəbinin bir materialla məhdudlaşmadığını göstərən müqayisə obyektini kimi də əhəmiyyətlidir. Kərpic və daşda bənzər həndəsi motivin icrası ortaq bədii ənənə haqqında fikir yürütməyə imkan verir. Bununla belə, materialın seçilmə səbəbini müəyyənləşdirmək üçün təchizat, emal və konstruksiya barədə ayrıca məlumat lazımdır. Vizual bənzərlik tikinti iqtisadiyyatı haqqında qəti nəticə üçün kifayət etmir.

Müqayisənin nəticələri və mühafizə prinsipləri

Abidələr üzrə məlumatların tutuşdurulması vahid memarlıq ənənəsi daxilində həm həndəsi, həm də mənbəşünaslıq fərqlərinin mövcudluğunu göstərir. Cədvəl 1 bu fərqləri tarixləndirmənin əsası ilə əlaqələndirir.

Cədvəl 1. Türbələrin quruluşu və tarixləndirmənin əsası

Abidə Memarlıq göstəricisi Tarixləndirmənin əsası

Yusif Küseyir oğlu Səkkizguşəli quruluş, piramida örtük 1162; tarix və memar haqqında kitabə [2]

Möminə xatun Xaricdən onüzlü, daxildən dairəvi 1186; tarix və memar haqqında kitabə [3]

Qarabağlar On iki yarımşilindr, dörd baştağ Kompleks XII–XIV əsrlər; hissələr və üslubi aidiyyət ayrıca araşdırılır [4; 5]

Gülüstan Daş quruluş, onikiüzlü gövdə, yerüstü sərdabə Qeydiyyatda XIII əsr; üslubi müqayisədə XII əsr təklifi [6; 7]

Mənbə: [2–7] əsasında müəllifin müqayisəli ümumiləşdirməsi.

Müqayisədən irəli gələn əsas nəticə abidənin bədii bütövlüyü ilə tədqiqat məlumatının bütövlüyünün birlikdə qorunması zərurətidir. Səthin yenilənməsi zamanı kitabənin icra izi, köhnə məhlul və sonrakı müdaxilə sərhədi qeydə alınmazsa, tarix haqqında məlumat zəifləyə bilər. Venesiya xartiyası bərpanın sənədlərə söykənməsini, fərziyyəyə çevrildiyi yerdə dayandırılmasını və müxtəlif dövrlərin töhfələrinə hörməti əsaslandırır [8, s. 3]. Bu prinsip araşdırılan türbələrin hər biri üçün tətbiq olunan metodoloji istiqamətdir.

Bu əsasda elmi pasportda abidənin identifikasiya məlumatları ilə yanaşı, hər tarix və müəlliflik fikrinin mənbəsinin, dəlil növünün və yoxlanma tarixinin qeyd edilməsi təklif olunur. Kitabənin fotosəkli onun tikili üzərindəki yeri, ölçüsü, oxunuşu və tərcüməsi ilə əlaqələndirilməlidir. Bərpa olunmuş sahələr ayrıca işarələnməli, əvvəlki foto və çertyojlarla müqayisə imkanı saxlanmalıdır. Belə quruluş yeni tədqiqat zamanı hansı nəticənin dəyişdiyini və dəyişikliyin səbəbini izləməyə imkan verir.

ICOMOS-un sənədləşdirmə prinsipləri qeydlərin müdaxilədən əvvəl, müdaxilə zamanı və sonrasında aparılmasını, mövcud materialların araşdırılmasını və qeydlərin yenilənməsini nəzərdə tutur [9, s. 2–3]. Naxçıvan türbələri üçün bunun praktik davamı eyni nöqtədən təkrar fotoçəkiliş, materialların vəziyyətinin ardıcıl qeydi və müşahidə tarixlərinin saxlanılmasıdır. Çat və səth itkisi təsvir edilməli, onların səbəbi isə müvafiq müəyinəyə əsasən müəyyənəşdirilməlidir. Müşahidə təsviri ilə səbəbin diaqnostikasının ayrılması ilkin ehtimalın əsaslandırılmamış texniki qərara çevrilməsinin qarşısını alar.

Muzey və tədris təqdimatlarında da sübutların səviyyəsi qorunmalıdır. Kitabə ilə təsdiqlənən tarix qəti məlumat, üslubi atribusiya isə əsaslandırılmış ehtimal kimi verilməlidir. Bununla ziyarətçi hazır biliklə yanaşı, həmin biliyin necə əldə edildiyini də anlar. Elmi dəqiqlik abidənin ictimai tanınılmasını məhdudlaşdırmır; onun tarixi mənbə kimi etibarlı təqdim edilməsini təmin edir.

Nəticə

Naxçıvanın dörd türbəsinin müqayisəsi memarlıq quruluşu ilə epigrafiq məlumatların əlaqəli öyrənilməsinin zəruriliyini göstərir. Yusif Küseyir oğlu və Möminə xatun nümunələri tarix və müəlliflik haqqında kitabə məlumatı ilə seçilir. Qarabağlarda ayrı tikili hissələrinin mərhələləri və üslubi atribusiya, Gülistanda isə rəsmi qeydiyyat tarixi ilə müqayisəli tarixləndirmə arasındakı fərq əsas tədqiqat məsələləri olaraq qalır. Ortaya çıxan elmi qənaət bütün abidələr üçün vahid qəti xronologiya qurmaq deyil, hər nəticənin dəlil əsasını görünən etməkdir.

Təhlilin metodoloji nəticəsi təsdiqlənmiş fakt, əvvəlki mənbə qeydi və üslubi ehtimalın sənədləşdirmədə fərqləndirilməsidir. Bu yanaşmaya uyğun pasport kitabə, memarlıq təsviri və bərpa tarixçəsini bir-biri ilə əlaqələndirməlidir. Praktiki baxımdan ilkin materialın qorunması, müdaxilələrin sənədləşdirilməsi və müşahidələrin davamlı yenilənməsi prioritetdir. Təklif olunan model ölçmə və müəyinə məlumatları ilə tamamlandıqda abidələrin inventarlaşdırılması, muzey təqdimatı və ali məktəbdə tədris üçün istifadə oluna bilər. Beləliklə, mühafizənin keyfiyyəti tarixi tikilinin fiziki saxlanması ilə onun haqqında yoxlanıla bilən elmi məlumatın saxlanması arasındakı əlaqədən asılıdır.

Gələcək araşdırma üçün ilk vəzifə mənbələrdəki tarix və oxunuş fərqlərinin siyahısını tərtib etməkdir. Hər fərq üzrə əvvəlki foto, mətn köçürməsi və memarlıq təsviri tutuşdurulmalıdır. Daha

sonra həll olunmamış məsələyə uyğun müayinə üsulu seçilməlidir. Belə mərhələli iş mövcud biliyin təkrar təsvirindən kənara çıxaraq yeni məlumatın hansı sualı cavablandıracağını əvvəlcədən müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Səfərli, H., Xəlilov, S. (2021). Naxçıvanın epigrafiq abidələrinin tərtibi xüsusiyyətləri. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər, № 2 (111), s. 57–62.
2. Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. Yusif Küseyr oğlu türbəsi. Rəsmi məlumat.
3. Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. Möminə Xatın türbəsi. Rəsmi məlumat.
4. Səfərli, H. (2019). Qarabağlar Türbə Kompleksinin öyrənilməmiş kitabələri. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər, № 2 (99).
5. Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. Qarabağlar Türbə Kompleksi. Rəsmi məlumat.
6. Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. Gülüstan türbəsi. Rəsmi məlumat.
7. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. Gülüstan türbəsi. Mədəniyyət sahəsində elektron məlumat sistemi, № 18, AJA000035. Qeydiyyat məlumatı.
8. ICOMOS Azərbaycan (2024). Abidələr və tarixi yerlərin konservasiyası və bərpası üzrə beynəlxalq xartiya (Venesiya xartiyası 1964). Bakı, 5 s. Azərbaycan dilində nəşr.
9. ICOMOS (1996). Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites. Sofia, 5 p. Tam mətn.

ABSTRACT

SCIENTIFIC ANALYSIS AND STUDY OF THE HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS OF NAKHCHIVAN

Mammad Aliyev, PhD in History

Nakhchivan State University

Department of General History and Museology

This article examines the Momine Khatun, Yusif ibn Kuseyir, Garabaghlar and Gulustan mausoleums in Nakhchivan. It relates architectural features to epigraphic evidence and assesses the basis of dating and authorship attribution. Published research and official descriptions are examined through historical comparison and critical source analysis. Shared geometric and ornamental solutions indicate architectural continuity, whereas precise dating and attribution to an architect

require independent evidence. The study distinguishes inscription-based information from earlier documentary records and stylistic hypotheses. It proposes a documentation system connecting sources, dating arguments, restoration history and monitoring records. The findings provide a methodological basis for monument studies, museum interpretation and the conservation of Nakhchivan's architectural heritage.

Keywords: *Nakhchivan, monument studies, medieval mausoleums, architectural school, epigraphy, scientific documentation, heritage conservation*

АННОТАЦИЯ

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ НАХЧЫВАНА

Мамед Алиев, доктор философии по истории
Нахчыванский государственный университет
Кафедра всеобщей истории и музееведения

В статье исследуются мавзолеи Момине хатун, Юсифа ибн Кусейра, Карабаглар и Гюлистан в Нахчыване. Архитектурные особенности сопоставляются с эпиграфическими сведениями для оценки оснований датировки и атрибуции. Применяются историко-сравнительный метод и критика опубликованных исследований и официальных описаний. Показано, что сходство геометрических и орнаментальных решений отражает преемственность архитектурной традиции, однако точная датировка и установление имени зодчего требуют самостоятельных доказательств. Обосновано разграничение сведений надписей, ранних документальных записей и стилистических гипотез. Предлагается система документации, объединяющая источники, основания датировки, историю реставрации и результаты наблюдений. Выводы имеют методологическое значение для памятниковедения, музейной интерпретации и сохранения архитектурного наследия Нахчывана.

Ключевые слова: *Нахчыван, памятниковедение, средневековые мавзолеи, архитектурная школа, эпиграфика, научная документация, сохранение культурного наследия*

